

श्री सरस्वतीविग्रहं
देशिकाचार्यकृतव्युत्पत्तिवादपरिष्कारस्य

विषयसूची

पुरोवाक् – प्रो. परमेश्वरनारायणशास्त्री	iii
उपोदघातः	v
व्युत्पत्तिवादः	xlvi
01. सङ्गतिनिरूपणम्	1
02. शाब्दबोधे चेत्यादिग्रन्थस्य पदशः अर्थवर्णनम्	2
03. स्थलविशेषानुरोधेन विभक्त्यर्थे विभक्त्यन्तरार्थस्य अन्वयवर्णनम्	3
04. संसर्गमर्यादयेत्यत्र तृतीयायाः साधुत्वसमर्थनम्	4
05. एकत्वापरत्वयोः तत्तद्व्यक्तिपरत्वेन अननुगमात् समभिव्याहार- रूपाकाङ्क्षाज्ञानशाब्दबोधयोः सामान्यकार्यकारणभावो न सम्भवतीत्याशङ्कानिरासौ	6
06. अन्वयस्य समभिव्याहारलभ्यतया तत्र पृथक् शक्त्यभाव इति वर्णनम्	13
07. केचित्तुकारमतानुसारेण शाब्दबोधे चेत्यादिग्रन्थावतरणं तन्निरसनञ्च	13
08. प्राभाकराणां मतनिरासार्थं शाब्दबोधे चेत्यादिग्रन्थः प्रवृत्त इति शाब्दबोधेचेत्यादिग्रन्थावतरणवर्णनम्	14
09. जरन्नैयायिकैकदेशिनां मतनिरासपूर्वकं शाब्दबोधेचेत्यादिग्रन्था- वतरणकथनम्	16
10. क्वचिच्चेत्यादिग्रन्थस्य अर्थवर्णनम्	17
11. प्राभाकरमतरीत्या नीलं घटमानयेत्यत्र नीलपदोत्तरद्वितीयायाः असाधुत्वशङ्कानिरासौ	20

12. अभेदश्च प्रातिपदिकार्थ इत्यादिना ग्रन्थेन अभेदबोधौपयिक-
समासव्याससाधारणाऽऽकाङ्क्षानिरूपणम् 25
13. संबोधनप्रथमाविभक्तिस्थले अभेदबोधाशङ्कानिरासौ 25
14. रुचिदत्तोपाध्यायमतरीत्या समानानुपूर्वीकत्वस्य आकाङ्क्षा
त्वासम्भववर्णनम् 26
15. प्रातिपदिकत्वस्य अननुगतत्वेन स्वप्रकृतिकविभक्तिसजातीय-
विभक्ति प्रकृतिकत्वरूपाकाङ्क्षायाः शाब्दबोधे सामान्येन
कारणत्वं न सम्भवतीत्याक्षेपपरिहारौ 26
16. नीलं जलमित्यादिवाक्यस्य प्रामाण्यापत्तिमुखेन स्वप्रकृतिक-
विभक्तिसजातीयविभक्तिप्रकृतिकत्वस्य शाब्दबोधकारणत्वं न
सम्भवतीत्याक्षेपः 27
17. वेदाः प्रमाणमित्यत्र ग्रन्थकृदुक्तव्यभिचारानुपपत्तिपरिहारः 28
18. विंशत्याद्याः इति ग्रन्थस्य अर्थनिरूपणम् 30
19. समानवचनकत्वे प्रयोजकवर्णनम् 31
20. त्रयस्समुदिता हेतुरिति वाक्यार्थवर्णनम् 32
21. विभिन्नलिङ्गकत्वज्ञानस्य कारणत्वाक्षेपपरिहारौ 32
22. विशेष्यवाचकपदोत्तरेत्यादिसिद्धान्तपङ्क्तेः दलप्रयोजनकथन-
पूर्वकपरिष्कारः 33
23. एको घट इत्यादि स्थलेषु समानवचनकत्वानुपपत्तिनिरासः 35
24. पुरुरवोमाऽद्रवसौ विश्वेदेवा इत्यत्र मतभेदेन पुरुरवमाद्रव-
पदयोः विश्वेदेवविशेषणत्वविषये उपपत्तिवर्णनमसमानवचन-
कत्वोपपादनं च । 37
25. शाब्दबोधे शब्दत्वेन शब्दज्ञानस्य कारणत्वम्..... आक्षिप्य
मतभेदेन समाधानकथनम् 38
26. पदार्थः पदार्थनान्वेतीति वाक्यार्थविचारः 40
27. चैत्रस्य गुरुकुलमित्यत्र मतभेदेन शाब्दबोधवर्णनम् 42
28. चैत्रस्याध्ययनमित्यादिससम्बन्धिकस्थले शाब्दबोधविचारः

29.	सङ्ख्यायाः पदार्थैकदेशानन्वयवर्णनम्	44
30.	अन्वयितावच्छेदकरूपेणोपस्थितस्यैव पदार्थस्य शाब्दबोधकारण- त्वमिति प्रतिपादनम्	44
31.	निर्धर्मितावच्छेदकज्ञानस्य बाधुबुद्धिप्रतिबद्धयत्वविचारः	45
32.	व्रीहित्वं नैकमिति ज्ञानस्य परम्परासम्बन्धेन व्रीहिविशेष्यक एकत्वप्रकारकबुद्धिं प्रति प्रतिबन्धकत्वम् उत व्रीहित्व- विशेष्यकशाब्दबुद्धिं प्रत्येव वा प्रतिबन्धकत्वम् इति विचारः	46
33.	तद्वत्ताबुद्धौ तदभाववत्ताज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वमित्यस्य परिष्कारपूर्वकं लाघवात् व्रीहित्व एव एकत्वस्यान्वयः इति सविमर्श प्रतिपादनम्	46
34.	साक्षात्परम्परासाधारणतया सङ्ख्याबोधस्थले स्थलभेदेन सामग्रीप्रदर्शनम्	48
35.	पारिभाषिकैकत्वपरिष्कारः	49
36.	एकवचनस्य सङ्ख्यारूपैकत्वे पारिभाषिकैकत्वे च पृथक् शक्तिमङ्गीकृत्य स्वत्वानुगमपुरस्सरं परस्परांशकथनम्	50
37.	एकवचनस्य सङ्ख्यारूपैकत्वे खण्डशक्त्यङ्गीकारपक्षे भट्टाचार्य- सम्मतिप्रदर्शनम्	51
38.	एकवचनस्य सङ्ख्यारूपैकत्वमात्रे शक्तिरिति मतान्तरोपन्यासः	51
39.	प्रातिपदिकलिङ्गेत्यादिप्रथमाविधायकसूत्रविरोधशङ्कापरिहारः	52
40.	स्वसजातीयेत्यत्र साजात्यपदार्थविचारः	53
41.	मतभेदेन स्वसमभिव्याहृतपदार्थविचारः	53
42.	समभिव्याहृतत्वपदार्थनिष्कर्षः	58
43.	पशुना यजेतेत्यत्र यजिपदस्य एकमात्रवृत्तिधर्मावच्छिन्नपरत्व- मभ्युपगम्य सयुक्तिकं पारिभाषिकैकत्वोपपत्तिवर्णनम्	58
44.	व्रीहित्वे पारिभाषिकैकत्वान्वयविचारः, तत्र मतभेदेन समाधानं च	59
45.	जात्याकृतिव्यक्तयः पदार्थ इत्यत्र मतभेदेन एकवचनप्रयोगोप- पत्तिवर्णनम्	61

46. आकृतिपदस्य आकारनिरूपकार्थकत्वे लक्षणैवेति प्रतिपादनम् 62
47. समानवचनकत्वे विशेषणवाचकपदोत्तरविभक्त्येत्यादिनियमस्य 63
सविमर्शकारणत्वप्रतिपादनपूर्वकम् आवश्यकत्वसमर्थनम्
48. दधिसुन्दरमित्यादौ स्वाव्यवहितोत्तरत्वेन प्रतिसन्धीयमानत्वरूप- 64
कारणस्य विशेषादर्शनामेवोत्पत्तिसम्भवेनशाब्दबोधानुपपत्तिः
इत्याक्षेपः
49. स्वपदस्य स्वज्ञानपरत्वमभ्युपगम्य दधिसुन्दरम् इत्यादौ 65
शाब्दबोधानुपपत्तिनिरासः
50. स्वपदस्य स्वज्ञानपरत्वेऽपि दोषस्यानिस्तारात् प्रकारान्तरेण 66
समाधानवर्णनम्
51. नीलो घटः नीलघटः वैयाकरणखसूचिरित्यादि स्थलविशेषानुरोधेन 67
आकाङ्क्षायाः द्वैविध्यचातुर्विध्य प्रतिपादनम्
52. वर्धमानोपाध्यायानुयायिमतरीत्या व्याससमासस्थलसाधारण्येनैव 67
आकाङ्क्षाया अनुगमस्सम्भवतीति प्रतिपादनम्
53. विशेषणवाचकपदाप्रकृतिकविभक्त्यप्रकृतिविशेष्यवाचकपदत्वमित्यत्र 70
प्रकृतिशब्दार्थविचारपूर्वकं तस्य आकाङ्क्षात्वासम्भववर्णनम्
54. अव्यवहितोत्तरत्वविचारः 72
55. 'धवखदिरौ सुन्दरौ' इत्यत्र विशेषणवाचकपदार्थान्वितार्थक- 72
पदाव्यवहितोत्तरस्य आकाङ्क्षात्वमभ्युपगम्य अभेदबोधवर्णनम्
56. नीलघटमानयेत्यादि समस्तपदस्थले विशेषणवाचकपदा- 73
प्रकृतिकविभक्त्य प्रकृतित्वं प्रकारान्तरेण परिष्कृत्य
व्यभिचारपरिहारः तन्निरासश्च
57. विशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकत्वस्य विशेष्यवाचकपदोत्तरवृत्तितानवच्छेद- 74
कत्वादि रूपेण परिष्कृत्य समासव्याससाधारणतया
आकाङ्क्षात्ववर्णनम्
58. विभक्तित्वादिज्ञानाभावदशायां तदघटिताकाङ्क्षायाः 75
असम्भवेन विशेष्यवाचकपदाप्रकृतिकत्वघटित आकाङ्क्षायाः
समासव्याससाधारण्यं न सम्भवतीति निरूपणम्

59. आकाङ्क्षायाः स्वरूपतः शाब्दबोधहेतुत्वं न सम्भवतीति
सविमर्शप्रतिपादनम् 75
60. दलप्रयोजनकथनपूर्वकं समासव्याससाधारण्येन
आकाङ्क्षावर्णनम् 76
61. 'वन्दे नीलमम्' इत्यादिस्थलेषु आकाङ्क्षास्वरूपवर्णनम् 77
62. नीलघटरूपमित्यादिस्थलेषु कार्यकारणभावलाघवप्रदर्शन-
पूर्वकं स्वोत्तरसुपदभिन्नेत्यादिरूपाकाङ्क्षायाः व्यभिचारप्रदर्शनम्,
तन्निरसनञ्च 77
63. नीलघटरूपमित्यत्र विग्रहविकल्पपूर्वकं ग्रन्थकृदुक्तव्यभि-
चारासम्भववर्णनम् 79
64. समासस्थले व्यासस्थले च पृथगेवाकाङ्क्षा वक्तव्येति
सयुक्तिकमुपपादनपूर्वकं नीलघटरूपमितिपाठस्य
प्रामाणिकत्वसमर्थनं च 80
65. विशेषणविभक्तेस्सयुक्तिकं 'साधुत्वार्थत्वप्रतिपादनम्' 82
66. अमेद एव वा विशेषणविभक्तेरर्थ इत्यत्र वाकारस्य मतान्तरोप-
क्रमरूपत्वम् अथवा भट्टाचार्यमते विकल्पपरत्वम् इति प्रतिपादनम् 82
67. भेदत्वावच्छिन्नाभावस्याभेदशब्दार्थत्वपक्षे नीलं जलमिति
वाक्यप्रामाण्यापत्तिरिति दूषणस्य परिहारः निरासश्च 83
68. समभिव्याहारबलात्नीलभेदत्वावच्छिन्नाभावः प्रतीयते इति
कल्पे नीलपदार्थस्यान्वयो न सम्भवतीति विस्तरेण प्रतिपादनम् 85
69. घटत्वं प्रकारतया विषयः, प्रकारतया विषयत्वमित्यादिस्थलेषु
अभेदबोधसामग्रीवर्णनम् 85
70. प्रमेयो घट इत्यत्राभेदबोधविचारः 87
71. घटत्वं नीलत्वमित्यादौ प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः अन्वयप्रति-
पादनपूर्वकं नीलपटादिपरस्य नीलो घट इति वाक्यस्याप्रामाण्य
समर्थनम् 88
72. नीलो घट इत्यत्र स्ववृत्तित्वविशिष्टनीलत्वसम्बन्धेन नीलपदार्थस्य
विशेष्ये अन्वय उत स्ववृत्तिधर्मवत्वसम्बन्धेनेति विचारः 90

73. संसर्गतावच्छेदक संसर्गयोः वैलक्षण्यमभ्युपगम्य नीलपटादिपरस्य 91
नीलो घट इति वाक्यस्य नीलं जलमिति वाक्यस्य
चाप्रामाण्यसमर्थनम्
74. अभेदशब्दार्थनिरूपणम् 92
75. एकमात्रवृत्तित्वरूपतादात्म्यस्य अनेकविधत्वेऽपि अभेदस्य 93
संसर्गत्वपक्षे प्रकारतापक्षे च लाघवस्य समत्वप्रतिपादनम्
76. तत्सादृश्यं तदन्यत्वमित्याद्यनुशासनस्य सदृष्टान्तमर्थ 93
निरूपणम्
77. अनीलं घटमानयेत्यत्र नञः भेदवत्येव लक्षणेति प्रतिपादनम् 94
78. व्याकरणसूत्रभाष्यादिवचनविरोधप्रदर्शनपूर्वकम् अनश्वः 95
इत्यादौ नञ आरोपविषय एव अर्थ इति सविमर्शं प्रतिपादनम्
79. गौरवप्रतिबन्धकत्वाद्यनेकदोषग्रस्ततया आरोपविषयस्य नञर्थत्वं 96
न सम्भवतीत्युपपाद्य नञः भेद एव शक्तिरिति निरूपणम्
80. न नीलो घट इत्यादौ नञः भेदवति लक्षणापक्षे 97
वैयाकरणोक्तदूषणानां निरवकाशत्वप्रतिपादनम्
81. प्रतियोग्यभावान्वयाविति न्यायतात्पर्यमुपवर्ण्य न नीलो घट 98
इत्यत्र अभेदस्य संसर्गतामते प्रकारतापक्षे च नञ
भेदबोधकत्वप्रदर्शनम्
82. नीलो घट इत्यत्र लाघवगौरवादिविचारमुखेन अभेदस्य 100
संसर्गत्वमेव युक्तमिति ग्रन्थकृन्निर्वाहः
83. धात्वर्थविशेषकनामार्थाभेदप्रकारकबोध एव नामार्थस्य क्लीबत्वं 101
कर्मत्वं चेति नियमो न घटत इत्याशंका तत्परिहारश्च
84. क्रियाविशेषणनां कर्मत्वमित्यस्य परिभाषामात्रत्वमेव न तु 103
अनुशासनत्वमिति शब्देन्दुशेखरकाराणां मतोपन्यासः
85. स्तोकं पाक इत्यत्र 'कर्तृकर्मणोः कृति' इत्यनेन षष्ठीविधानात् 104
द्वितीयानुपपत्तिशंका
86. सार्थकत्वप्रत्ययान्तत्वशब्दार्थविचारः 105